

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДРОБАХА Лариса Валеріївна

УДК 81'371(811.161.2+811.112.2)

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА
НАЗВ ПТАХІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА
НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ**

**Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ –2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального та російського мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
МАНАКІН Володимир Миколайович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
кафедра загального та російського мовознавства,
завідувач кафедри

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Стеріополо Олена Іванівна,
Київський національний лінгвістичний
університет, кафедра німецької філології,
професор
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Соколова Світлана Олегівна,
Інститут української мови НАН України,
відділ історії та граматики української мови,
старший науковий співробітник

Провідна установа Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН
України, відділ загального мовознавства, м. Київ

Захист відбудеться 28.05.2003 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.054.02 Київського національного лінгвістичного університету (03680, МСП, Київ – 150, вул. Червоноармійська, 73)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного лінгвістичного університету

Автореферат розісланий 25.04.2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.Е. Левицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеною увагою до проблем лексичної семантики. Серед них важливе місце посідає проблема вираження національних відмінностей у мовах. Питання зіставного вивчення лексичного рівня споріднених і неспоріднених мов викликають особливий інтерес, тому що саме в лексиці найбільш яскраво відображена специфіка національних мовних систем. Порівняльний аналіз надає можливість розкрити своєрідність рідної мови й культури на фоні інших мовних картин світу. Джерела контрастивного вивчення мовних культур беруть початок у лінгвістичній філософії В. фон Гумбольдта, який уважав, що порівняльне вивчення мов лише в тому разі зможе привести до правильних та суттєвих висновків про мову, розвиток народів і становлення людини, якщо воно стане самостійним предметом, спрямованим на виконання своїх завдань і досягнення цілей. Вивченню національно-мовних відмінностей присвячені праці В.Матезіуса, В.Скалічки, М.С. Трубецького, О.О. Потебні, Г. Шухардта, Л.В. Щерби, Е. Сепіра, Б. Уорфа та інших класиків лінгвістики.

У сучасних роботах увага приділяється розвитку контрастивної лінгвістики та дослідженням у цьому напрямку (В.Г. Гак, К. Джеймс, Ю.О. Жлуктенко, Е.М. Меднікова, В.М. Ярцева). Вагомим внеском у сучасну розробку та становлення зіставного вивчення лексики української, російської, німецької, англійської мов є праці В.В. Акуленка, А. Вежбицької, О.Б. Ткаченка, К.Г.М. Готліба, Б.В. Гольдберга, О.Л. Зеленецького, І.В. Корунця, К.К. Швачка, Л.В. Терентьєва, Т.Г. Янукян, С.О. Швачко, романських – Р.О. Будагова. Плідними в зіставному плані є дослідження лексики східнослов'янських мов (Т.І. Вендіна, М.П. Кочерган, В.І. Кононенко, В.М. Манакін, Г.П. Півторак, А.Є. Супрун, В.М. Русанівський, Г.М. Яворська та ін.).

Отже, зусилля сучасних дослідників спрямовані на вивчення спільного й національно-специфічного в різних мовних картинах світу, що, в свою чергу, потребує системного аналізу особливостей кожної з зіставляваних мов, які можуть опинитися поза увагою дослідника при вивченні лише однієї мови. Саме цим зумовлюється **актуальність** дисертаційного дослідження, спрямованого на встановлення особливостей семантики лексичних одиниць неспоріднених мов. Цьому сприяє врахування семасіологічного й ономасіологічного аспектів зіставлення, що уможливорює детальніше ознайомлення з лексичною системою тієї чи іншої мови.

Безумовно, не менш важливим є вивчення метафоричних значень із властивими їм ідіоматичністю, стилістичними конотаціями, зрозуміти які допомагає дослідження їх формування та вживань. Слід підкреслити, що в

метафоричних значеннях відображається національна самобутність мовного колективу, породжена умовами життя народу та його історичним буттям. Аналіз спільного й відмінного допомагає простежити психолінгвістичні механізми мовно-кової переорієнтації, що має значення для науково обґрунтованої моделі навчання іноземних мов та збагачує знання про національно-культурну специфіку мовних картин світу, розкриває особливості виникнення й вживання досліджуваних назв у різних мовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах наукової теми “Шляхи порівняльного вивчення мов у процесі формування особистості нового типу” згідно з планом науково-дослідної роботи, що здійснюється на кафедрі загального та російського мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (тема затверджена вченою радою Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, протокол №10 від 28 травня 1998 року).

Метою роботи є встановлення спільного й відмінного в лексичному складі та семантиці назв птахів в українській і німецькій мовах у семасіологічному й ономасіологічному аспектах зіставлення та з урахуванням їхніх метафоричних уживань.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначення основних типів семантичних відношень лексики на позначення птахів порівнюваних мов;
- 2) виявлення спільного й відмінного за засобом і джерелом номінації лексем;
- 3) дослідження національно-мовних особливостей в орнітологічній лексиці аналізованих мов за внутрішньою формою;
- 4) аналіз словотвірних способів слів ЛСГ “назви птахів” у порівнюваних мовах;
- 5) простеження особливостей вторинних (метафоричних) значень орнітологічної лексики у зіставляваних мовах.

Об'єктом дисертації є українські та німецькі субстантивні лексеми на позначення птахів. Вибір лексичної семантики орнітонімів зумовлений тим, що конкретні субстантиви виражають національну своєрідність у мовних картинах світу.

Предметом дослідження є сучасна орнітологічна лексика української та німецької мов, що відбиває національно-специфічні ознаки семантики загальноновживаних назв птахів.

Матеріалом роботи слугують іменники української та німецької мов на позначення назв птахів (близько 1000 семем) та прислів'я (91), у яких вживаються аналізовані назви. Для підтвердження певних теоретичних

висновків залучаються також окремі приклади з російської та англійської мов. Основні джерела дослідження – тлумачні, двомовні, етимологічні словники аналізованих мов, мовленнєві ілюстрації тощо.

Розв'язання поставлених завдань здійснювалося зіставним **методом**, за допомогою якого виявляються специфічні ознаки окремих мовних явищ з погляду як усіх зіставляваних мов, так і кожної мови окремо. Для доказовості й точності зіставлення застосовувалася *методика компонентного (семного) аналізу*, спрямована на виявлення спільних і відмінних семантичних ознак у значеннях слів у порівнюваних мовах. При порівнянні слів-відповідників використовувався також *описовий метод*. За допомогою прийомів кількісного аналізу здійснювалася оцінка вірогідності результатів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше запропоновано комплексний аналіз спільного й відмінного в лексичному складі та семантиці назв птахів в українській та німецькій мовах. Було розглянуто контрастивні співвідношення, які допомогли виявити своєрідні, не досліджені дотепер, відтінки сприйняття того чи іншого денотата різними народами. Уперше було встановлено основні типи семантичних відношень в аналізованій ЛСГ порівнюваних мов за даними лексикографічних джерел; виявлено розбіжності за засобом і джерелом номінації лексем; досліджено національно-мовну специфіку слів-відповідників за внутрішньою формою; проаналізовано словотвірні способи слів аналізованої ЛСГ; досліджено спільне та відмінне у розвитку переносних значень назв птахів у зіставляваних мовах тощо.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що вона є певним внеском у теорію семасіології, ономасіології, міжмовних контактів та опрацювання методики зіставних досліджень. Аналіз матеріалу дисертації допомагає глибше зрозуміти загальні закони лексичної семантики різних мов. Дослідження має значення для подальшої розробки й систематизації теоретичної та практичної бази порівняльно-типологічного вивчення лексичної семантики. Воно сприятиме розвитку етнолінгвістики, відображаючи рівень принципово нового уявлення про семантику слова в когнітивному й культурно-історичному аспектах.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати й методика аналізу можуть використовуватись у практиці викладання дисциплін лінгвістичного циклу: у курсах із порівняльно-типологічного (розділ “Контрастивна семантика”), загального мовознавства (розділи “Контрастивна лінгвістика”, “Словотвір”), лексикології української й німецької мов (розділи “Семасіологія”, “Ономасіологія”). Матеріали дослідження можуть бути використані у лексикографічній практиці, особливо при укладанні двомовних тлумачних, перекладних та контрастивних словників. Використання результатів роботи у практичному перекладознавстві уможливить визначення різних типів

лексико-семантичних розбіжностей між українською і німецькою мовами у структурі орнітологічної номенклатури.

Апробація результатів дисертації проводилася на наукових конференціях: “Проблеми сучасного слов’янознавства. IV Міжнародна Кирило-Мефодіївська славистична конференція” (Одеса, 1998); “Мови і світ: дослідження та викладання. Міжвузівська науково-практична конференція” (Кіровоград, 1999); “Актуальні проблеми семантичних досліджень. X Міжнародна наукова конференція” (Харків, 2001); “Мова і культура. XI Міжнародна наукова конференція ім. проф. Сергія Бураго” (Київ, 2002).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлені в п’яти статтях та матеріалах конференцій, виданих у фахових збірниках наукових праць.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та словників, додатка. Загальний обсяг роботи становить 187 сторінок, із яких 159 займає основний текст, 19 – список використаних джерел, 9 – додаток.

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається мета та конкретні завдання роботи, з’ясовується об’єкт, предмет, методи й матеріал дослідження, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення, впровадження, апробація одержаних результатів, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У **першому розділі** аналізується структура лексичного значення та способи його контрастивного опису. За семасіологічними параметрами проводиться зіставлення назв птахів та встановлюються основні типи семантичних відношень в аналізованій ЛСГ за даними лексикографічних джерел. Пояснюється важливість врахування у зіставленні відтінку значення як проміжного явища, що висвітлює зв’язок мови з мовленням і виявляє специфічні особливості в лексичній семантиці порівнюваних слів.

У **другому розділі** роботи за засобом і джерелом номінації виділяються й аналізуються відповідники з ідентичним та різним значенням. Встановлено, що вирішальну роль у формуванні назв птахів відіграють такі ознаки: особливості їхнього гніздування, їжі, зовнішності, поведінки. Через внутрішню форму (ВФ) слів визначено ті ознаки, на основі яких створена певна назва, тобто її мотивованість. Серед словотвірних способів аналізуються похідні назви від іменників, прикметників, дієслів; композитні слова та конверсії.

У **третьому розділі** розглядаються прями й переносні значення, між якими існує тісний взаємозв’язок. Серед ЛСВ слова виділяються такі, що позначають конкретні реалії. Поряд з ними аналізуються також оцінні значення, що виникають у живому мовленні й тісно пов’язані з фольклором. Національна

самобутність певного народу знаходить яскраве відображення у прислів'ях з назвами птахів.

У загальних висновках для української та німецької мов сформульовано специфічні ознаки щодо позначення назв птахів у цих мовах.

Список використаних джерел складається з 206 найменувань вітчизняних і зарубіжних авторів та 23 лексикографічних джерел.

У додатку подано список загальновідомих назв птахів української та німецької мов, які були предметом аналізу.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі визначається взаємозв'язок семасіологічного та ономасіологічного аспектів, які беруться за основу в розрізненні відповідних параметрів зіставлення, орієнтованих на основну одиницю контрастивної лексикології – семему. Обґрунтовується актуальність контрастивного аналізу лексичних значень українських і німецьких назв птахів для поглиблення знань про цю групу лексики. Визначено мету й завдання дослідження, його зв'язок з науковими темами, об'єкт і предмет. Подано опис матеріалу та методів дослідження. Пояснюється новизна отриманих результатів, їхнє теоретичне й практичне значення, впровадження, апробація та формулюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі “**Назви птахів в українській та німецькій мовах у семасіологічних параметрах зіставлення**” розкривається структура лексичного значення, до основних компонентів якого належать когнітивний (предметно-логічний), граматичний та конотативний. Урахування цих компонентів значення дає змогу детально розкрити подібності та розбіжності у зіставлюваних лексичних відповідниках. При зіставленні лексичних одиниць ЛСГ “назви птахів” за семасіологічним параметром семантичної маркованості слів важливим і необхідним було врахування “відтінку значення”, тому що він як проміжне явище висвітлює зв'язок мови з мовленням. Цей компонент семему відображає специфічні сприйняття певного денотата різними народами. Наявність численної кількості лексичних одиниць, що мають одночасно декілька відтінків значення, свідчить про наявність різноманітного асоціативного сприйняття предметів та явищ навколишнього світу. Наприклад, укр. селезень ‘самець качки, качур’ + ‘//у порівн.: пірнути як селезень; //розм. намерзлий візерунок на віконних шибках; //розм. розколина на кризі, що утворюється від удару’ [СУМ, IX, 116]; нім. der Grönling (зеленяк) ‘птах’ + ‘//гриб; //необпалена цегла; //недосвідчена людина’ [Duden, III, 1099]. У деяких випадках слова можуть мати від одного і більше відтінків значення, які вживаються для порівнянь, для характеристик людини та при позначенні інших

предметів і явищ дійсності. Виявлено, що в українській мові назви птахів найчастіше вживаються у порівняннях, характеристиках людини, а в німецькій – при позначенні достатньо специфічних денотатів. Наявність і різноплановість відтінків значень, в основі яких лежать найрізноманітніші ознаки, яскраво свідчить про існування різних мовних картин світу.

Важливим при зіставленні є врахування понять “значення” та “смысл”. Якщо значення – це інваріант, відомий всім, то смысл виявляється на рівні мовленнєвого вживання слова й конкретизує певні сторони значення або виходить за його межі, набуваючи символічної значущості. Так, укр. голуб вживається як символ миру: “Голуби миру з’явилися в усіх куточках мартенівського цеху” (Собко, Полум’я); нім. die Krдhe – “Und er schrieb groЯе *KrdhenfьЯе*” (досл.: “І він написав великі каракулі”), де *KrdhenfьЯе* (досл.: воронячі лапки) позначають у цьому разі каракулі. У смислових розбіжностях знаходять свій відбиток різні концептуальні та мовні картини світу. При цьому відтінки смыслу можуть бути як не дуже значимими, так і призводити до зміни чи розширення уяви про певний денотат.

При аналізі спільного та відмінного в структурі лексичних значень слів-відповідників найголовнішим “лінгвістичним документом” слугують для нас словникові джерела зіставлюваних мов, зокрема дефініції, які відбивають загальномовне для носіїв мов уявлення про ті чи інші найменування. Ясна річ, що в деяких випадках ми можемо стикатись із суб’єктивними тлумаченнями укладачів словників, з різним ступенем розгортання дефініцій та подібне. Проте, так чи інакше саме словник був і лишається базовим джерелом для проведення зіставлення на різних рівнях: лексеми, семема, відтінку значення тощо. Тому, говорячи про значення зіставлюваних слів, будемо мати на увазі передовсім їх репрезентації на рівні словникових дефініцій, що відповідає використанню метода аналізу словникових дефініцій. При їх зіставленні можна виявити різні співвідношення між лексичними одиницями, коли, наприклад, в одному випадку складники семем різних мов збігаються, а в іншому мають додаткові різні ознаки.

При контрастивному аналізі семантичний обсяг лексичного значення, будучи одним із семасіологічних параметрів, виявляє розбіжності в обсязі та змісті предметно-логічного компонента, які є суттєвими при сприйнятті лексичного значення слів, що зіставляються. Залежно від характеру відмінностей предметно-логічні компоненти знаходяться у відношенні еквівалентності, включення, перетину чи безеквівалентності, які визначають, у свою чергу, ступінь і характер наявних подібностей і розбіжностей. Джерелом для встановлення основних типів лексико-семантичних відповідників слугували тлумачні словники української та німецької мов. Ще раз слід наголосити на тому, що зміст та обсяг дефініцій лексикографічних джерел є

умовними абстракціями, які за змістом та формою не завжди дають уявлення про реальні відмінності між словами у зіставлюваних мовах. Аналіз типів семантичних відношень лексичних одиниць виявив їхню різноманітну картину в аналізованих мовах, особливо у випадках часткового збігу (відношення включення, перетину). Так, у відношенні включення визначено, що перевага гіпонімії в німецькій мові характеризується більшим ступенем розгортання її дефініцій порівняно з українською. Наприклад, нім. *der Brachvogel* 'кулик з дуже довгим, загнутим дзьобом' = укр. *кроншнеп* 'птаха ряду куликоподібних з довгим, загнутим донизу дзьобом' [СУМ, IV, 365] + 'коричневатий' + 'охоче перебуває на полях під паром' [Duden, I, 422]. У цьому разі в німецькій мові конкретизуються такі особливості птаха, як вигляд та місцезнаходження. У словниках різних мов виявляється різне лексикографічне наповнення при описі значень одного і того самого денотата, яке можна пояснити тим, що укладачами часом увага звертається лише на певні ознаки, що вважаються найважливішими. У зіставлюваних словах німецькі відповідники є гіпонімами відносно українських, оскільки містять достатньо вичерпну інформацію про особливості певних птахів, тим самим розширюючи уявлення про них.

Щодо відношення перетину встановлено, що слова відрізняються за обсягом і змістом когнітивних компонентів їхніх значень, хоча йдеться про один і той самий денотат. При цьому можна дізнатися більше про певного птаха, якщо поєднати додаткові семи кожної з семем, кількість яких у конкретних випадках може бути більшою чи меншою у словах-відповідниках. Наприклад, укр. *лиска* 'болотний птах родини пастушкових з чорно-сірим пір'ям і білим роговим наростом на лобі' [СУМ, IV, 490] – нім. *das VldЯhuhn* 'представник пастушкових, що живе в теплих областях' [Duden, I, 399], де український варіант має більшу кількість додаткових сем. А в іншому випадку вже німецький відповідник виступає в такій якості: укр. *турухтан* 'болотний птах родини сивкових з темним забарвленням' [СУМ, X, 2328] – нім. *der Kampfldufer* 'середньої величини птах куликових передусім живе на вологих луках, у якого самець під час току в птахів носить чудове пір'я і затіває бійки' [Duden, IV, 1413].

Була приділена увага явищу міжмовної омонімії, яке необхідно враховувати при вивченні іноземної мови та перекладі. Існування в перекладацькій діяльності поняття "фальшивих друзів перекладача" пов'язане з помилковим ототожненням зовнішньо подібних слів. Порівняймо: укр. *грач* '1)учасник будь-якої гри; 2)*рідко* людина, яка грає на будь-якому інструменті' і рос. *грач* 'перелітний птах сім'ї воронових з чорним блискучим оперенням'. У цьому плані значення омонімів повністю виключають один одного. Під час зіставлення було встановлено, що в межах ЛСГ неможливо виявити велику кількість подібних прикладів у чистому вигляді, оскільки лексичні одиниці

співвідносяться у певних значеннях. Наприклад, укр. хан '1) титул монарха, феодального правителя в багатьох країнах Сходу в середні віки, а також особа, що мала цей титул; 2) родовий дворянський титул у деяких країнах Сходу, а також особа, що має цей титул' [СУМ, XI, 16-17] – нім. der Hahn (вимовляємо “хан”): '1) *самець курки*; 2) флюгер (на баштах церков), чия форма побудована за статуєю півня; 3) кран; 4) курок' [Duden, III, 1120]; укр. качка '1) водоплавний птах з широким дзьобом, короткою шиєю і короткими, широко поставленими ногами; 2) гойдання судна на хвилях' та рос. качка '1) коливання із сторони в сторону, угору й униз; 2) *прост.* качання, накачування; 3) *обл.* дитяча колиска, зибка; 4) гойдання судна на хвилях' мають абсолютно відмінні значення і співвідносяться лише в останньому 'гойдання судна на хвилях'.

Отже, “специфічні відтінки” значень слів привертали особливий інтерес, тому що надали можливість простежити особливості національного сприйняття певного денотата. Серед відтінків значення виявлено такі, що вживаються у порівняннях, характеристиках людини та при позначенні специфічних денотатів. Назви птахів в українській мові найчастіше вживаються в порівняннях (з поведінням, манерою співу чи вигуку, зовнішністю птаха) та для характеристик поведінки, зовнішності людини або при її називанні з позитивною чи негативною оцінкою. У німецькій мові назви птахів переважно вживаються при позначенні специфічних денотатів (у спорті, геральдиці, при називанні комах).

У другому розділі “**Назви птахів в українській та німецькій мовах в ономасіологічних параметрах зіставлення**” аналіз різномовних співвідношень за засобом і джерелом номінації виявив серед них відповідники: 1) з коренями ідентичного значення та 2) різного значення. Серед перших виокремлено слов'янські та германські назви (для порівняння залучались також російські й англійські слова) з коренями ідентичного значення та запозиченнями, які прийшли у зазначені мови зі спільних джерел. Перша підгрупа є численнішою стосовно другої. Порівняймо: укр. буревісник, нім. der Sturmvogel (*der Sturm* – буря) – рос. буревестник, англ. stormy petrel (*storm* – буря, *stormy* – бурний); укр. вівсянка, нім. die Ammer 'ahd. *amaro* “ярове зерно”, яким живиться птах, nhd. *Emmer*' – рос. овсянка; укр. горихвістка 'складне слово архаїчного типу, утворене з основ дієслова *goriti* та іменника *xvict*; назву дано за рудий колір хвоста', нім. der Gartenrotschwanz (*rot* – червоний, *der Schwanz* – хвіст) – рос. горихвостка, англ. redstart (*red* – червоний, *start* – хвіст) і т. п.

У підгрупі запозичених слів назви походять зі спільних джерел, що свідчить про взаємодію між мовами. Наприклад, укр. гриф 'запозичене через посередництво польської мови з середньо-верхньо-німецької, у якій форма *grif(e)* походить від давньонім. *grif(o)* “хижий птах”, що зводиться до того ж

лат. *gryp*’, нім. *der Greif* ’грец. *gryps*, герм. *grip-*, *gripan-*, *greifen* – хапати’ – рос. *гриф* ’від лат. *gryps*’, англ. *vulture* ’лат. *vultur* – гриф’; укр. *ібис* ’книжне запозичення з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (нім. *Ibis*)’, нім. *der Ibis* ’з лат. *ibis*’ [Duden, III, 1310] – рос. *ибис* ’книжне запозичення через нім. *Ibis* або пряме з лат. *ibis* від грец. *ibim*’, англ. *ibis* ’від лат. *ibis*’. У даному співвідношенні корені назв походять з латинської мови і через посередництво німецької мови були запозичені в зазначені слов’янські мови.

У співвідношеннях з коренями різного значення яскраво відображене національне бачення певних денотатів. Таким чином, в основу назв покладені ті або інші особливості птахів. Наприклад, укр. *деркач* ’утворення від звуконаслідувального дієслова *деркати*, пов’язаного з вигуком *дер*, що імітує крик птаха’ – нім. *der Wachtelkönig* (*die Wachtel* – перепел) ’подібність до перепела, хоча за розміром більший, дала назву frühhd. *wachteln könig*’; укр. *рябчик* ’лісовий птах родини тетерукових з рябим оперенням’ [СУМ, VIII, 921] – нім. *das Haselhuhn* ’ahd. *hasilhuon*, mhd. *haselhuon*, названий через найулюбленіше місце перебування в ліщині’. Також було виявлено співвідношення, в яких, з одного боку, були запозичені, а з іншого – питомі назви. Порівняймо: укр. *вальдшнеп* ’запозичення з нім. мови; нім. *Waldschnepfe* [*Waldschneppe*] складається з основ іменників *Wald* “ліс” і *Schnepfe* “бекас”, рос. *вальдшнеп* ’запозич. з нім. *Waldschnepfe*, діал. *Waldschneppe*’ – нім. *die Waldschnepfe* (*der Wald* – ліс), англ. *woodcock* (*wood* – ліс) або навпаки: укр. *гага* ’пслов. *gaga*, звуконасл. походження; споріднене з лат. *gaga* “вид морського птаха”’, рос. *гага* ’звуконасл. *gagatъ*, *gogotatъ*’ – нім. *die Eiderente* ’давньоінд. аті “водоплавний птах”, ісланд. *ьpr* в кінці XVII ст. прийшло через торгівлю пухом з Англії, Голландії, Данії й Німеччини’, англ. *eider duck* ’англ. *duck* додається до швед. *ejder* (*eider* – гага)’.

За внутрішньою формою (ВФ) виявлено як спільні так і розбіжні риси слів-відповідників української, німецької, російської, англійської мов. Основними ознаками в називанні одиниць ЛСГ “назви птахів” визначено такі: гніздування (місця розповсюдження; час, коли можна побачити); особливості їжі; зовнішність (колір, розмір, форма частин тіла); поведінка птаха. Випадки збігу мотивованості свідчать, що назви утворені на основі одних і тих же особливостей певного птаха.

Наприклад, за ознакою місця розповсюдження: укр. *берегівка*, рос. *береговая ласточка* – нім. *die Uferschwalbe* (*das Ufer* – берег; досл. берегова ластівка), англ. *bank swallow* (*bank* – берег, насип) ’гніздиться у норах, які робить на насипах’ [Webster, I, 172]; укр. *канарейка*, рос. *канарейка* – нім. *der Kanarienvogel*, англ. *canary-bird* (птах завезений з Канарських островів); укр. *кропив’янка*, рос. *крапивник* – нім. *die Grasmücke* (*das Gras* – трава); укр. *морський орел*, рос. *морской орёл* – нім. *der Seeadler* (*die See* – море; досл.

морський орел), англ. sea eagle (*sea* – море; досл. те саме); за ознакою їжі: укр. бджолоїдка – нім. der Bienenfresser (*die Biene* – бджола, *fressen* – поїдати), англ. bee-eater (*bee* – бджола, *to eat* – їсти, жити); укр. зміїїд – нім. der Schlangenadler (*die Schlange* – змія), 'живиться особливо зміями і земноводними' [Duden, V, 2271]; укр. осоїд, рос. осоед – нім. der Wespenbussard (*die Wespe* – оса), англ. honey buzzard (*honey* – мед) 'часто розриває гнізда бджіл і ос, щоб з'їсти їхні личинки' [Webster, II, 1086]; за зовнішньою ознакою: укр. бородач, рос. бородач – нім. der Bartgeier (*der Bart* – борода), англ. bearded vulture (*bearded* – бородатий); укр. жовтобрюха – нім. der Goldamsel (*gold* – золотий); укр. кривоніс – нім. der Fichtenkreuzschnabel (*der Schnabel* – дзьоб, *das Kreuz* – хрест), англ. crossbill (*cross* – хрест, *bill* – дзьоб); укр. шилохвіст, рос. шилохвость – нім. die SpieЯente (*der SpieЯ* – піка), англ. pintail (*pin* – шпилька, *tail* – хвіст); за ознакою поведінки: укр. козодой – нім. der Ziegenmelker (*die Ziege* – коза, *melken* – доїти), 'поїдає комах на вимені кіз' [Duden, VI, 2937]; укр. стінолаз, рос. стенолаз – нім. der Mauerlдуfer (*die Mauer* – стіна, *laufen* – бігти), англ. wall creeper (*wall* – стіна, *to creep* – повзати); укр. трясихвіст – англ. wagtail (*to wag* – трясти, *tail* – хвіст).

Серед прикладів такого виду найбільш численними виявилися такі, що мотивовані зовнішньою ознакою. Це пояснюється тим, що ця ознака насамперед впадає в очі й викликає відповідні уявлення про денотат. Закономірним є той факт, що з певними птахами в різних мовах виникають і розбіжні асоціації, покладені в основу назв. Порівняймо: укр. дубоніс (зовнішня ознака: 'з товстим конусоподібним дзьобом' [СУМ, II, 430]) – нім. der KernbeiЯer (їжа: *der Kern* – кістка, ядро, *beiЯen* – кусати 'видовбує тверді плоди або насіння (особливо кісточка вишень і слив)' [Duden, VI, 456]).

Крім наведених, виявлено випадки, коли в одній мові ВФ у слові є яскравою або стертою, що встановлюється за словниками, а в іншій – невстановленою, оскільки назви можуть бути через історичну віддаленість не внесеними до етимологічних словників. Наприклад, укр. ремез, рос. ремез (?)-нім. die Beutelmeise (*der Beutel* – сумка, *die Meise* – синиця 'будує висячі гнізда за формою сумки' [Duden, I, 378]), англ. penduline titmouse (*pendulous* – висячий). Серед назв з яскравою, тобто прозорою, етимологією численнішою є кількість німецьких орнітонімів порівняно з українськими, і, відповідно, зі стертою ВФ виявлено більше назв в українській мові порівняно з німецькою. Кількість назв з невстановленою ВФ є набагато численнішою в українській мові порівняно з німецькою.

Очевидно, що мотивованість слова пов'язана з його структурою. Кожній мові властиві певні словотвірні ознаки, які виокремлюють її серед інших мов. Аналіз похідних назв виявив такі, що походять від іменників, прикметників та дієслів. Для української та російської мов похідні назви є типовими, що

утворені найчастіше за формулою *S* (іменник) + *к+а та S* + *ик*. За допомогою суфіксів та іменникової, прикметникової або дієслівної основ у цих мовах утворено лексичні одиниці ЛСГ “назви птахів” і їхня кількість є переважною (75%) серед зіставлюваних мов. Наприклад, похідні назви **від іменників**: укр. берегівка (*берег*); укр. бородач; рос. бородач (*борода*); укр. кедрівка, рос. кедровка (*кедр*); укр. коноплянка, рос. коноплянка (*конопля*) – нім. der Hdnfling (*der Hanf* – конопля); укр. очеретянка (*очерет*), рос. камышовка (*камыш*); **від прикметників**: укр. глухар (*глухий*), рос. глухарь (*глухой*); укр. зеленяк (*зелений*), рос. зеленушка (*зеленый*) – нім. der Grnling (*grn* – зелений); укр. лиска (*лисий*), рос. лысуха (*лысый*); укр. малинівка (*малиновий*), рос. малиновка (*малиновый*); **від дієслів**: нім. die Krðhe (*krðhen* – розмовляти високим голосом); укр. гоголь, рос. гоголь (*гоготати*); нім. der Greif (*greifen* – хапати); нім. die Trappe (*trappen* – гучно тупати); укр. канюка (*канючити* – просити, циганити); укр. кигитка (*кигикати* – видавати звук “киги” (про чайку)); укр. шипун (*шипити*), рос. шипун (*шипеть*) і т. п.

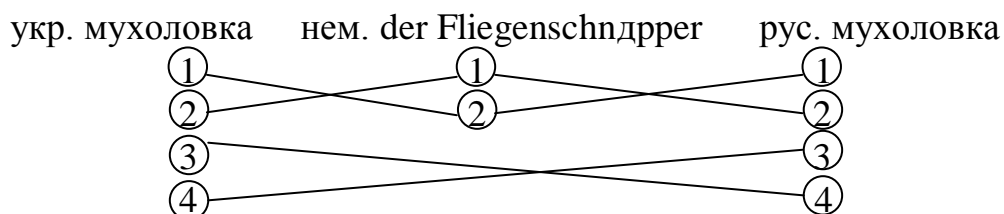
Композитоутворення, зокрема, найбільш поширене в німецькій мові. На цей вид словотворення натрапляємо і в інших мовах (укр. серпокрил (*серп* + *крило*); рос. широконоска (*широкий* + *нос*); англ. blackcock (*black* – чорний + *cock* – півень), але найбільша кількість прикладів (близько 56 % від загальної кількості) доводить, що саме в німецькій мові він є найпродуктивнішим. Так, виявлено композити, що складаються з трьох слів: das Alpenschneehuhn (*die Alpen* – Альпи + *der Schnee* – сніг + *das Huhn* – курка); die FluЯseeschwalbe (*der FluЯ* – річка + *der See* – озеро + *die Schwalbe* – ластівка); der Goldregenpfeifer (*das Gold* – золото + *der Regen* – дощ + *der Pfeifer* – свистун); der Meerstrandldufer (*das Meer* – море + *der Strand* – морський берег + *der Ldufer* – бігун); der FluЯregenpfeifer (*der FluЯ* – річка + *der Regen* – дощ + *der Pfeifer* – свистун); die Zwergohreule (*der Zwerg* – карлик + *das Ohr* – вухо + *die Eule* – сова) і т. п. Явище конверсії значно поширене в англійській мові, де виявлено цілу низку відповідних прикладів (англ. raven ’1 ворон, II 1) їсти із жадібністю, пожирати, 2) мати вовчий апетит, 3) ганяти в пошуках здобичі, 4) *застар.* грабувати, спустошувати’ [БАРС, II, 304]).

Оскільки в різних народів в основу назв покладено певні особливості конкретного птаха, які вважаються найсуттєвішими, в аналізованій ЛСГ виявляється більша кількість відповідників з коренями різного значення. Серед типів словотворення для української мови найпродуктивнішим є суфіксація, а для німецької – композитоутворення.

У третьому розділі “**Метафоричні значення слів ЛСГ “назви птахів” у зіставному аспекті**” розглядалися переносні значення слів ЛСГ “назви птахів”, що позначають певні предмети або явища дійсності, та оцінні. Метафоризація

визначається одним із шляхів виникнення переносних значень. Було виявлено випадки збігу відповідників як у прямих, так і в переносних значеннях.

Порівняймо: укр. мухоловка '1) пристосування для знищення мух; 2) птах; 3) комахоїдна рослина родини росичкових; 4) членистонога тварина – багатоніжка, що живиться мухами' [СУМ, IV, 833] – рос. мухоловка '1) пристосування для ловлі мух з метою їхнього знищення; 2) птах; 3) членистонога тварина з підкласу губоногих багатоніжок, що полює на мух; 4) комахоїдна рослина родини росичкових', а нім. der Fliegenschndrpper збігається з ними у значеннях 'птах' та 'пристосування для знищення мух':

Національне світобачення яскраво відображається у таких співвідношеннях, в яких в одній мові у слові наявні декілька ЛСВ на позначення певних предметів та явищ, а в іншій є один або немає жодного такого ЛСВ. Наприклад, в **українській мові**: укр. деркач 'I птах; II 1) *стертий віник*; 2) *перен. про щось обсмикане, обірване*' [СУМ, II, 252] – нім. der Wachtelknig, рос. коростель – птах; укр. квочка '1) птах; 2) *астр. народна назва сузір'я з кількох розташованих купкою, невеликих зірок; сузір'я Плеяд*' [СУМ, IV, 138] – нім. die Bruthenne, рос. квочка – птах; укр. тетеря 'I 1) птах; II 1) *страва з борошна та пшона*; 2) *страва із сухарів або хліба з водою, сіллю, цибулею та олією*' [СУМ, X, 102] – нім. das Birkhuhn, рос. тетерев – птах; у **німецькій мові**: нім. der Albatros '1) птах; 2) *в гольфі: досягнення улововини менш чим за три удари*' [Duden, I, 100] – укр. і рос. альбатрос; нім. die Drossel '1) птах; 2) *мислив. стволи рушниці*; 3) *техн. дросьель*' [Duden, II, 573] – укр. дрізд, рос. дрозд; нім. der StrauЯ '1) *букет*; 2) птах; 3) *застар. боротьба, сварка*' [Duden, VI, 2517] – укр. і рос. страус – 'птах'; у **російській мові**: рос. перепелятник '1) птах; 2) *спец. мисливець-любитель або спеціаліст із полювання на перепелів*' – укр. перепелятник, нім. der Sperber – 'птах'; в **англійській мові**: англ. oriole '1) птах; 3) *штучна приманка для форелі*' – укр. іволга, нім. der PiroI – 'птах'. Цікавими також є відповідники, кожен з яких виявляє відмінні ЛСВ на позначення різних предметів та явищ дійсності: укр. галка '1) птах; 2) *перен. шматочок чого-небудь м'якого, зліпленого в кульку*' [СУМ, II, 20] – нім. die Dohle '1) птах; 2) *старомодний темний капелюх*' [Duden, II, 551]. Отже, в кожного народу виникають свої асоціації з тим або іншим денотатом, тому й існують одні й ті ж назви на позначення різних предметів та явищ дійсності.

Національну самобутність відображають також аксіологічні значення, що містять у собі позитивну або негативну оцінку й уживаються в живому мовленні. З образом птаха поєднано певні характеристики людини: *вільний птах* – людина, незалежна у своїх вчинках; *ранній птах* – людина, що рано встає; *синій птах* – казковий символ щастя; *стріляний птах* – досвідчена людина; *важний птах* – людина, яка посідає високе місце в суспільстві. Проаналізовані приклади показали, що існують назви птахів, при емоційно-оціночному сприйнятті яких оцінні компоненти значень у різних мовних культурах збігаються більшою мірою. Порівняймо:

укр. <u>горобець</u>	нім. <u>der Spatz</u>	рос. <u>воробей</u>
'//образно горобенятко – про дитину'	'нім. //фам. мала дитина'	'//пер. вороб'ята – про дітей'
<u>сорока</u>	<u>die Elster</u>	<u>сорока</u>
'2)перен. про надмірно балакучу людину'	'//розм. базика, сорока'	'//перен. про балакучу, шумливу людину'
<u>страус</u>	<u>der StrauЯ</u>	<u>страус</u>
'//страусова поведінка (політика) – намагання не втручатися в дійсність'	'//er steckt den Kopf in den Sand wie der Vogel StrauЯ– закриває очі перед чимось неприємним'	'//прятать голову как страус'

Відповідники мають також і розбіжні ЛСВ оцінного характеру. Цікаво відзначити, наприклад, що в українській мові вживається 'пер. *сліпа курка* – про людину, що погано бачить або короткозору', а в німецькій те саме '2) *ein blindes Huhn*', але – 'про дурну чи обмежену людину'.

В українській мові натрапляємо на багато пестливих і ніжних називань та звертань до дівчини, хлопця, жінки та чоловіка (зозулечка, ластівка, лебідка, сокіл і т. п.). Приклади показують, що через поведінку і зовнішність птахів розкриваються відповідні характеристики людини як позитивні, так і негативні. У німецькій мові, дійсно, виявляємо оцінні значення з негативною характеристикою. Наприклад, нім. die Schnepfe (кулик) '2) (*лайливо*) про жінку, коли на неї сердяться: *Sie ist eine blude dumme Schnepfe*' [Duden, V, 3203], der Wiedehopf (одуд) 'перен. *stinken wie ein Wiedehopf*: про людину з неприємним запахом' [Duden, VI, 2877] та подібні. В українському мовленні теж уживаються подібні переноси: укр. тетеря 'Глуха тетеря – лайл. про глуху, ледачу і т. ін. людину' [СУМ, X, 102]; шуліка 'перен. жорстока, злобна людина' [СУМ, XI, 560].

Наявність синонімічних назв надає можливість уживати те або інше слово в конкретному випадку. Наприклад, коли людина щось неуважно зробила, то насамперед надається перевага словам "гава", "роззява" і рідше "ворона"; в німецькій мові для порівняння з малою дитиною вживається "der Spatz", а не

“der Sperling”. Метафоричний перенос пов’язаний зі спостереженнями людей щодо певних властивостей птахів. При цьому виникають і існують певні прикмети, пов’язані з птахами. Наприклад, **укр.** “Каня плаче – дощ буде”, “Ластівка день починає, а соловей його кінчає”, “Де лелека водиться, там щастя родиться”, “Веселий як весняний жайворонок” – **англ.** “Cheerful as a lark”; **укр.** “Як ворони літають” – **англ.** “As the crow flies”; **рос.** “Шумят, как воробьи на дождь”, “Кукушка кукует – по бездомью горюет”; **нім.** “Der Morgen kommt, auch wenn der Hahn nicht krdht” (досл.: ранок настає також, коли і півень не кукурікає). Тому й існує значна кількість прислів’їв, де вживаються назви птахів. У народній творчості трапляються випадки, коли в різних мовах для вираження конкретної думки вживаються одні й ті самі назви птахів, а в других – інші. Наприклад, **укр.** “Кожен кулик до свого болота привик”, “І горобець своє гніздо любить”, “Для ворони нема кращих дітей, як воронячі” – **нім.** “Auch dem Spatz gefllt sein Gefieder” (досл.: також і горобцю подобається своє пір’я), “Jeder hält seine Gdnse für Schwäne” (досл.: кожен вважає своїх гусок лебедями), “Was dem einen sin Uhl, ist dem andern sin Nachtigall” (досл.: що одному сова, іншому соловей); **укр.** “Прирівняв солов’я до зозулі” – **нім.** “Jeder meint, sein Kuckuck sei eine Nachtigall” (досл.: кожний гадає: його зозуля соловей). А **укр.** “Ворона біля ворони сідає ” в німецькій мові відповідатиме “Wo Tauben sind, da fliegen Tauben zu”.

Таким чином, дослідження ЛСГ “назви птахів” в українській та німецькій мовах визначило, що обране лексико-семантичне угруповання посідає значне місце у мовному членуванні світу, відзначається певною кількістю одиниць та цікавим і своєрідним складом, що свідчить про виняткову важливість для людини цих назв та давнину формування цієї ЛСГ в історії мов. Зіставлення орнітологічної лексики є благодатним джерелом виявлення спільного та відмінного у національному світобаченні українців і німців, що відображене в їхніх мовних картинах світу.

Висновки

1. Аналіз типів семантичних відношень лексичних одиниць за даними лексикографічних джерел визначив неповну тотожність між лексемами в українській та німецькій мовах. Окремі розбіжності в описах конкретного птаха виявляються навіть при відношенні еквівалентності. У відношенні включення за даними словників установлена перевага гіпонімії в німецькій мові, що характеризується більшим ступенем розгортання її дефініцій порівняно з українською. У відношенні перетину часткова розбіжність сем у когнітивних компонентах значень слів у зіставляваних мовах визначена як характерне явище в процесі мовного членування світу. Явище міжмовної омонімії поширене, як свідчать приклади, не тільки в близькоспоріднених, а й у

неспоріднених мовах. У межах ЛСГ “назви птахів” виявлено випадки, коли міжмовні омоніми повністю виключають один одного, але переважно співвідносяться у певних значеннях.

2. За засобом і джерелом номінації в аналізованій ЛСГ було виявлено відповідники з коренями ідентичного та різного значення. Серед співвідношень з коренями ідентичного значення виявлено 25 пар відповідників української та німецької мов, що утворилися в них на основі одних і тих же ознак. Про взаємодію між мовами свідчать приклади запозичених слів, що походять зі спільних джерел. В українській мові виявлено більше запозичених, а в німецькій – питомих назв. Це характеризує її як таку, що створює назви, головним чином, своїми резервами. Серед співвідношень з коренями різного значення було встановлено 42 пари відповідників української та німецької мов. В українській мові частими виявляються корені назв птахів звуконаслідувального походження, а в німецькій – такі, що містять зовнішні ознаки птахів.

3. Під час аналізу очевидним став той факт, що процес називання птахів пов’язаний із їхнім давнім існуванням. Тому не завжди можна було визначити джерело походження подібних назв, серед яких одні мали прозорішу мотивацію, а другі – стерту ВФ, а треті, можливо, через історичну віддаленість, – невстановлену ВФ. Підрахунки показали, що серед назв з прозорою мотивацією в українській мові є 72, а в німецькій – 104 назви; серед назв зі стертою ВФ, у яких етимологію можливо встановити за словниками, – 73 українських та 57 німецьких; з невстановленою ВФ – 28 українських та 12 німецьких назв.

4. Аналіз словотвірних способів розкрив особливості формування назв птахів і виявив найхарактерніші з них для конкретної мови. Аналіз похідних назв від іменників, прикметників і дієслів показав, що суфіксація є характернішою для української мови порівняно з німецькою (виявлено 58 українських і тільки 9 німецьких назв). Дослідження композитних слів визначило, що цей вид словотворення є найпоширенішим у німецькій мові. Зокрема, виявлена 101 німецька назва зі 160 аналізованих композитів (включаючи 39 прикладів з російської та англійської мов), з яких лише – 20 українських.

5. Збіг назв птахів української та німецької мов як у прямих, так і переносних значеннях є лише частковим у деяких співвідношеннях, де одні й ті ж денотати позначені спільною назвою. Тому закономірною вважаємо наявність співвідношень, у яких один із відповідників позначає, крім птаха, ще й інші денотати, а другий – лише птаха. Встановлено нетипові приклади, в яких кожен з відповідників української, німецької мов позначає, крім птаха,

абсолютно різні предмети та явища дійсності, що демонструє національне сприйняття певного птаха.

6. Оцінні значення виникли, виникають і вживаються в живому мовленні й тісно пов'язані з фольклором, тобто відображають національну самобутність того чи іншого народу. При цьому було встановлено відповідники, які мають деякі спільні оцінні значення. В українській мові пестливі звертання до дівчини, жінки або чоловіка, пов'язані з назвами птахів, є характерними, як підтвердили приклади, і відповідно закріплені в свідомості українського народу. У німецькій мові переважно зустрічаються порівняння птаха з людиною з негативного боку. Виявлені синонімічні назви показують різноплановість вживання тієї або іншої з назв у певному випадку.

7. Існування в аналізованих мовах значної кількості прислів'їв та приказок з назвами птахів підтвердило те, що птахи ще з давніх часів відігравали певну роль в житті людини. Ідеї, які несуть у собі прислів'я, переплітаються у різних мовах, але для їхнього вираження вживаються не завжди одні й ті ж назви птахів. Отже, при перекладі прислів'їв з однієї мови на іншу недостатньо дослівного тлумачення, тому що певні асоціації в одній мові пов'язані з конкретним птахом, а в другій, можливо, – зовсім з іншим. Такі випадки визначено як типові, оскільки в свідомості українців і німців існують різні асоціації щодо конкретного птаха і свідчать про існування різних мовних картин світу.

Основні положення дисертації розкрито в публікаціях автора:

1. Деякі аспекти зіставного вивчення орнітальної лексики в російській, українській та німецькій мовах // Слов'янський збірник. Збірник статей за матеріалами IV Міжнародної Кирило-Мефодіївської славістичної конференції. – Одеса: Одеський державний ун-т. – 1998. – Вип. V. – С. 168-171.

2. Особливості процесу номінації орнітальної лексики в українській, російській, німецькій та англійській мовах // Наукові записки Кіровоградського державного пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Серія філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 1999. – Вип. 20. – С. 220-228.

3. Відображення національного світосприйняття у мовах на прикладах багатозначних слів // Наукові записки Кіровоградського державного пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Серія філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2000. – Вип. 26. – С. 92-99.

4. Особливості орнітальної лексики близькоспоріднених української та російської мов: семасіологічний та ономасіологічний аспекти // Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць Харківського державного пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. – Харків: ХДПУ. – 2001. – С. 10-16.

5. Особливості вживання орнітальної лексики в українських, німецьких, російських, англійських прислів'ях та приказках // Наукові записки Кіровоградського державного пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Серія філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2001. – Вип. 35. – С. 130-138.

Анотація

Дробаха Л.В. Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2003.

Дисертацію присвячено вивченню національних мовних картин світу. Компонентним аналізом були виявлені спільні й розбіжні семантичні ознаки в назвах птахів української та німецької мов. При зіставленні слів за параметром їхньої семантичної маркованості важливим було врахування компонента семантичної структури семеми – “відтінку значення”. Також виявлено розбіжності між семантичним обсягом і змістом предметно-логічного компонента лексичних значень слів. Аналіз типів семантичних відношень лексичних одиниць виявив їхню різноманітну картину, особливо у випадках часткового збігу. За засобом і джерелом номінації було визначено відповідники з коренями ідентичного і різного значення, було проведено аналіз внутрішньої форми слів. Серед словотвірних способів при зіставленні було виявлено найхарактерніші для кожної мови. Дослідження формування метафоричних значень слів проводилося у двох напрямках: аналіз переносних значень, що називають певні предмети та явища дійсності, й аналіз оцінних значень слів. Зіставлення прислів'їв із назвами птахів розкрило образне світобачення в аналізованих мовах. Дослідження семантики назв птахів розкриває специфіку мовних картин світу українців і німців.

Ключові слова: компонентний аналіз, зіставлення, семантична маркованість слів, відтінок значення, внутрішня форма слів, мовні картини світу.

Аннотация

Дробаха Л.В. Национально-культурная специфика названий птиц в украинском и немецком языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Киевский национальный лингвистический университет. – Киев, 2003.

Диссертация посвящена вопросам изучения национально-языковых картин мира. Путем компонентного анализа были выявлены общие и различные семантические признаки в названиях птиц украинского и немецкого языков. При сопоставлении слов по параметру их семантической маркированности важно было учесть такой компонент семантической структуры семемы как “оттенок значения”, который раскрывает связь языка с речью и отображает специфические для конкретного народа черты восприятия денотата. Среди оттенков значения были выделены такие, которые употребляются в сравнениях, характеристиках человека и при обозначении других денотатов. Анализ показал, что в украинском языке названия птиц чаще всего употребляются в сравнениях (с поведением, манерой пения или выкрика, внешности птиц) и при характеристиках поведения, внешности и называния человека с позитивной или негативной оценкой. А в немецком языке – чаще при обозначении достаточно специфических денотатов. Выявлены различия между семантическим объемом и содержанием предметно-логического компонента лексических значений сопоставляемых слов. Важным при сопоставлении является разграничение “значений” и “смыслов” сопоставляемых слов, поскольку в речи слова могут получать определенные семантические наслоения, которые не всегда совпадают в лексических системах сопоставляемых языков. Это связано с различным ассоциативным восприятием денотатов разными народами.

Анализ типов семантических отношений лексических единиц по данным лексикографических источников выявил их разнообразную картину особенно в случаях частичного совпадения семем-соответствий (отношения включения, пересечения). В отношении включения было установлено преобладание в немецком языке гипонимии, что характеризуется большей степенью развертывания его дефиниций по сравнению с украинским. В отношении пересечения находятся слова, отличающиеся по объему и содержанию когнитивных компонентов их значений, но с общими совпадающими ядерными семами в семантических структурах слов. Внимание уделялось также явлению межъязыковой омонимии, где были выявлены примеры, которые особенно важны в переводческой практике, а также при обучении сравниваемым языкам как неродным. По способу и источнику номинации были определены соответствия с корнями идентичного и разного значений. О взаимодействии между языками свидетельствуют примеры заимствований орнитологической лексики, которые берут начало из общих источников. Сравнительный анализ внутренней формы слов выявил названия с прозрачной мотивацией; со стертой ВФ, которую можно установить по этимологическим словарям, и с неустановленной ВФ. Основными признаками при назывании в анализируемой ЛСГ выявлены гнездование (места распространения, время, когда можно увидеть птиц), особенности питания, внешность, поведение птиц.

Среди словообразовательных способов были выявлены наиболее характерные для каждого языка. Названия, образованные от существительных, прилагательных, глаголов, главным образом при помощи суффиксации наиболее характерны для украинского языка. Композитные слова разного состава (1) существительное + существительное; 2) прилагательное + существительное; 3) существительное + глагол больше всего распространены в немецком языке. Исследование формирования метафорических значений слов проводилось в двух направлениях. С одной стороны, анализировались переносные значения, обозначающие определенные предметы или явления действительности, а с другой – оценочные значения слов. Сопоставление выявило соотношения, в которых характер переносных значений совпадает полностью или частично (их большинство), а также такие, которых нет в другом языке. Национальную самобытность отображают и оценочные семемы, которые несут в себе позитивную или негативную характеристику и употребляются в живой речи. Сопоставление пословиц с названиями птиц раскрыло специфику образного мировосприятия разных языковых культур. Исследование семантики названий птиц раскрывает специфику языковых картин мира украинцев и немцев.

Ключевые слова: компонентный анализ, сопоставление, семантическая маркированность, оттенок значения, внутренняя форма слов, языковые картины мира.

Annotation

Drobakha L.W. National Cultural Specificity of Birds' Names in Ukrainian and German. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology by speciality 10.02.17 – Historical, Comparative and Typological Linguistics. – Kyiv National Linguistic University. – Kyiv, 2003.

The dissertation studies national language pictures of the world. By means of a componental analysis similar and different semantic features in Ukrainian and German names of birds were determined. Comparing the words with regard to their semantic marking the component of the sememe's semantic structure, i.e. the shade of meaning, was taken into account. The differences between the semantic volume and content of the subject and logical component of lexical meanings were also revealed in the words. The analysis of lexical units' semantic relations has demonstrated their diverse picture especially in the cases of partial coincidence. According to the way and source of nomination the corresponding words with the identical and different meaning of stems have been defined, the words' inner form analysis being performed. The most typical word-formative ways were determined for a definite language. The study of the words' metaphoric meaning formation was

carried out at two stages: the analysis of figurative meanings, which serve to name certain objects and phenomena of reality, and the analysis of words' evaluative meanings. Comparative study of the proverbs containing the names of birds reflected the figurative world perception in the analysed languages. Semantic research of birds' names discloses the specificity of the world linguistic pictures of Ukrainians and Germans.

Key words: componental analysis, comparison, semantic marking of words, shade of meaning, inner form of words, linguistic pictures of the world.